

F R E D N I N G S V Æ R D I E R

SANDAGER MØLLE

ODDER KOMMUNE



Besigtigelsesdato:	18.08.2015
Besigtiget af:	Maria Wedel Søe
Journalnummer:	2011-7.82.07/727-0001
Kommune:	Odder Kommune
Adresse:	Møllevvej 3-5, 8300 Odder
Betegnelse:	Sandager Mølle
Fredningsår:	1971
Omfang:	<i>Vandmøllen (1880'erne) samt stuehuset (beg. af 1800-tallet).</i>

BYGNINGSBESKRIVELSE

Sandager Mølle ligger i udkanten af Odder. Sandager Mølle består af en vandmølle og et stuehus, der ligger i tæt forbindelse med en mølledam og en å samt en del øvrige bygninger.

Vandmøllen består af tre grundmurede dele i to etager. Den midterste og den østlige del er bygget sammen i en vinkel, og deres mure er i rød, blank teglstenmur og afsluttes af et vinkelbygget heltag. Den vestlige del af møllen, maskinhuset, består af en lavere og smallere bygning opført af hvidmalede cementsten med en toleddet gesims og et halvtag med lav hældning. Alle tagflader er beklædt med sort tagpap, og i heltaget findes en enkel skorstenspipe og et par mindre kviste. Øverst på den midterste bygnings sydvendte gavl ses en hejsekvist og herunder revledøre ud for hver etage. De fleste øvrige døre i bygningen er tillige udført som traditionelle revledøre. Størstedelen af vinduerne i møllebygningen er ældre, halvrunde, jernvinduer med sprosser og murede sålbænke. I den østlige del findes i stueetagen endvidere en fyldingsdør med ruder i den øverste del og et overvindue samt ældre korspostvinduer under fladbuede stik og med murede sålbænke. Alle døre og vinduer er malet grønne. I den østlige gavl findes øverst et pudset felt med gulmalede bogstaver ”ODDER – VAND & DAMPMØLLE”.

Møllen er indrettet som museum og har i store træk bevaret sit interiør, som det så ud ved lukningen af mølledriften i 1955. Møllens maskineri befinder sig i den midterste bygning. Stueetagen indeholder et par maskiner, men domineres af den store forlagsaksel, som både kunne trækkes med vandkraft fra turbinen eller med motorkraft fra motorhuset. Første etage rummer maskiner såsom kværne, valse og to store hjælpeaksler, og på loftetagen er blandt andet en sigte, en sorterer og en stor blæser samt to siloer og et hejseværk, der har forbindelse til stueetagen gennem lemme i bræddegulvet.



Vandmøllen ses fra stuehusets gårdsplads, der ligger nordøst for møllen.

Maskinhuset mod vest indeholder et værksted og et motorrum med en ældre forbrændingsmotor i den nederste etage, mens den øverste etage fungerer som lagerrum. I den østlige og nyeste tilbygning er indrettet butik og cafe i stueetagen, på første etage er et udstillings- og formidlingslokale, og tagetagen genanvendes til opbevaring.

I hele møllebygningen er en traditionel materialeanvendelse, og overfladerne består i store træk af støbte gulve i stueetagen, et ældre flisegulv i motorrummet, nyere flensborgsten i butikken og brædegulve på de øvrige etager, pudsede og hvidkalkede vægge i lofterne er synlige bjælker med brædder imellem. I tagetagen er et nyere undertag af brædder og pap. Få ældre lister og fyldingsdøre findes i motorrummet, og mellem etagerne er enkle ligeløbstrapper i træ.

Komplet liste over maskiner oplyst fra Odder Museum:

Hejseværk: Indvendig og udvendigt.

Transportsystem: Bestående af siloer og faldskakter af træ, kopelevatorer i skakter af træ samt transportsnegle til transport på det vandrette plan.

Drivsystem: Hvor vand og motorkraft kan fordeles til maskinerne via den centrale forlagaksel i stueetagen og hjælpeaksler på de øvrige etager.

Melkværn (diameter ca. 127 cm.), grutkværn (diameter ca. 125 cm.), valsestol med dobbelte jernvalser, havrevalse, dobbelte porcelænsvalse, spidsemaskine, forknækker, knækker, havresorterer, sold, blæser, sorterer, triør, rense, skallemaskine, bygsorterer, blæser, støvkammer, siloer og blandekasser.

Stuehuset er et længehus på 17 fag opført i én etage af sorttjæret bindingsværk med hvidkalkede tavler. Langsiderne har sugfjæle, og den øverste del af den vestlige gavl er beklædt med lodretstillede, sorttjærede brædder. Bygningen har et stråttækket, halvvalmet tag med mønning, og i rygningen ses tre hvidtede skorstenspiber med sokkel og gesims. I sydsiden findes en tofløjet fyldingsdør med overvindue, bred indfatning og et granittrin foran. Derudover har bygningen et par revledøre og en revleluge øverst i den østlige gavl. Vinduerne udgøres af ældre et- eller torammede vinduer med tre ruder i hver ramme og hjørnebeslag. Alle vinduer samt døre og luger er malet mørkegrønne.

I stuehuset findes i store træk en traditionel grundplan med en gennemgående midtskillevej. Bygningen er i dag indrettet til museum og lokalhistorisk arkiv. Fra forstuen, der ligger mod



Møllesøen.



Stuehusets sydvendte facade.

gårdspladsen, er der adgang til et par udstillingsrum og et ældre køkken med et åbent ildsted samt et par mindre rum mod vest, mens der mod øst er en række stuer. Der er tillige nyere toiletter og et tekøkken mod havesiden. Materialeholdningen er traditionel og består primært af bræddegulve i stuer og værelser, kampestensgulv i køkkenet og et tilhørende kammer, og overalt er pudsede vægge og lofter. Der er bevarede ældre døre og gerichter fra forskellige stilperioder. To nye ligeløbstrapper fører op til tagetagen, der er åben til kip og indrettet til et stort arkivrum. Her er et nyere bræddegulv, vægge og loft er beklædt med træfiberplader, og der er nye hanebånd.

— BYGNINGSHISTORIE

Der har været drevet vandmølle på dette sted i mange århundrede år. Den tidligste skriftlige omtale stammer fra 1567 (hvor møllen omtales som Tues Mølle). Møllen overgik til selveje i 1803 efter at have været fæstegods under Rodsteenseje – som det øvrige Odder. Den blev udvidet i 1810 og igen i 1853, hvor der blev opført en helt ny mølle på baggrund af møllenæringsloven af 1852. Der var op gennem hele 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet et anseeligt landbrug til møllen. Jorden blev dog efterhånden forpagtet bort eller solgt som udtryk for en gradvis specialisering med fokus på selve mølleforretningen. Selvom der på den østlige gavl står **ODDER – VAND & DAMPMØLLE**, er der intet, som tyder på, at der har været dampmaskine. Oprindeligt var der traditionelle overfaldshjul i turbinekammeret, og bygningen havde skifertag.

Motorhuset blev opført i 1910 for at huse en ti hk. forbrændingsmotor og et værksted. Fra 1910 og frem til lukningen supplerede motorkraften vandkraften. Man har flere gange udskiftet motorerne og i en periode også anvendt elmotor. Den nuværende forbrændingsmotor stammer fra Odder Stampemølle, og den blev flyttet hertil og indsat af museet efter møllens lukning.

Den østlige tilbygning blev bygget i 1925 og var beregnet til møllerens kontor i stuetagen og lager på de øvre etager. I starten af 2000-tallet blev det tidligere kontor restaureret og delvist tilbageført. Ved samme lejlighed blev der lagt nyt gulv i lagerrummet på førstesalen, og på begge etager blev ”genopført” de oprindelige bærende søjler med drager og kopbånd retableret. Omkring år 2010 fik hele bygningen nyt listeinddækket paptag og fast undertag af brædder.

Bygningerne ejes af Odder Kommune og lejes af Afd. Odder Museum, som er en del af Moesgård Museum. Odder Museum har haft hjemsted i møllen siden 1956 – året efter at produktionen stoppede.



Møllebygningen ses fra sydvest.

Det nuværende stuehus blev opført i 1844. På et foto fra omkring 1900 ses stuehuset hvidkalket over stok og sten.

— KILDER

Møllebygninger i Danmark, Redegørelse og status 1993, Miljøministeriet.

Forskellige beskrivelser fra Odder Museum.

— MILJØMÆSSIG VÆRDI

Vandmøllens miljømæssige værdi knytter sig til den karakteristiske beliggenhed i landskabet ved mølledammen, der ligger højere end selve møllebygningen, som tillige har tilknytning til åen, hvilket har været vigtigt for at kunne udnytte vandets kraft til mølledriften.

Hertil kommer den miljømæssige værdi af det samlede anlæg, hvor de forskellige bygninger sammen med den delvist bevarede, pigstensbelagte gårdsplads samt broer og stemmeværk udgør et væsentligt og sjældent førindustrielt kulturmiljø.

— KULTURHISTORISK VÆRDI

Den kulturhistoriske værdi for Sandager Mølle knytter sig til det karakteristiske anlæg med funktionsbetingede bygninger, der er en væsentlig del af fortællingen om et af de første egentlige industrisamfund i Danmark. Anlægget vidner i sin helhed om møllerierhvervets centrale betydning i en udpræget landbrugsegn, hvor møllerne tidligere var talrige, da der i bondesamfundet overalt var brug for at få forarbejdet råvarerne hos den lokale mølle.

Opførelsestidspunktet for den nuværende mølle efter liberaliseringen af møllerierhvervet, og et år før jernbaneforbindelsen til Aarhus blev åbnet, påviser den forventning, man havde til de stigende forretningsmuligheder. De forskellige udvidelser fra 1910 og 1925, hvilket ses af blandt andet murenes variation, vidner endvidere om møllerierhvervets udvikling fra et rent håndværkerhverv til et industrierhverv.

Sandager Mølle er en sjælden repræsentant for overgangen fra håndværk til industri inden for møllerierhvervet. Møllen er af den type, som benævnes en halvhøj mølle, der blev udviklet i forbindelse med mølleejernes forsøg på at holde trit med udviklingen. De mange traditionelle kundemøller (der solgte til private) i årtierne før og efter 1900 forsøgte på denne måde at effektivisere og omstille sig udviklingen inden for handelen. Dog måtte de til sidst bukke under



Møllesøen og møllebygningen ses fra nordvest med det hvidmalede maskinhus midt i billedet.



Den østvendte gavl med skilt og støbejernsvinduer.

på grund af egentlige melfabrikker i de større havnebyer. Kun få af disse møller er bevarede. Sandager Mølle er i dag en af de sidste velbevarede repræsentanter for dette kapitel i historien om dansk mølleri.

Funktionen som mølle kan i det ydre aflæses af det enkle formsprog, den enkle materialeholdning samt anvendelsen af støbejernsvinduer og revledøre. De højtsiddende revledøre vidner sammen med hejsekvisten om, at der oprindeligt var brug for at hejse ting op i bygningen enten til forarbejdning i den midterste del eller til opbevaring i de to tilbygninger. Den enkle variation i vinduer og døre med korspostvinduer og en fyldingsdør påviser møllerens senere tilbyggede kontor med en mere repræsentativ indgang.

I det indre påvises funktionen endvidere i den enkle materialeholdning samt i alle bevarede dele til maskineri og forarbejdning. Tillige vidner den store, dobbelte porcelænsvalse om den særlige og egnstraditionelle produktion af varemærket Stærkodder, som var byggryn, der kunne bruges til grød.

Stuehusets kulturhistoriske værdi knytter sig til bygningens traditionelle fremtræden, der i kraft af sin placering, materialeholdning, hoveddør og vinduesrække afspejler den oprindelige anvendelse som bolig for mølleren. Hertil kommer den indvendige, traditionelle opdeling med en langsgående hovedskillevæg med mindre rum på begge sider samt placering med køkken mod vest og repræsentative rum mod øst. Rummenes funktion afspejles især af deres materialeholdning samt af bygningsdetaljerne. I den østlige del er der bræddegulve, stukkatur, døre med profilerede gerichter samt en støbejernsovn, mens der mod den vestlige gavl er pigstensgulve, revledøre direkte ud til gårdspladsen samt et stort, åbent ildsted. Endvidere er der kulturhistorisk værdi i fyldingsdørenes forskellige proportionering, fyldinger, gerichter og beslåning, der tyder på, at de stammer fra forskellige stilperioder. De barokke døre kan angiveligt stamme fra et tidligere stuehus, mens de klassicistiske døre må stamme fra stuehusets opførelse i midten af 1800-tallet.

— ARKITEKTONISK VÆRDI

Den arkitektoniske værdi for Sandager Mølle ses i den komplekse bygningskrop, der har en sammensat karakter på grund af de forskellige sammenbyggede volumener med forskelligt murværk. Møllebygningen virker dog samtidig yderst homogen, hvilket skyldes de relativt ens vinduer og revleluger med samme farveholdning samt de sammenbyggede sorte tagpaptage. Den arkitektoniske værdi løftes af vinduernes murede stik og smalle sprosser.



Møllebygningens sydvendte gavl med hejsekvist og herunder revledøre ud for hver etage.



Stuehusets bindingsværk og ældre vinduer.

Den arkitektoniske værdi for stuehuset knytter sig til den enkle og afsluttede bygning, hvor det taktfaste bindingsværk og de ubrudte tagflader er med til at give bygningen karakter. Hertil kommer de relativt ensartede vinduer, der især i sydsiden understreger faginddelingen, mens de tre skorstenspiber og gavlenes skrånstivere skaber symmetri. Detaljeringen er fokuseret omkring hoveddøren, så denne træder tydeligst frem på grund af diamantfyldingerne, de kannelerede indfatninger og overvinduet med geometriske inddelinger og påmalede initialer.



Overvinduet til stuehusets hoveddør.

— BÆRENDE FREDNINGSVÆRDIER

I vandmøllens ydre knytter de bærende fredningsværdier sig til bygningens karakteristiske form i tre dele med murenes varierende karakter og de næsten ubrudte tagflader. Hertil kommer de ældre og traditionelle bygningsdele og -detaljer, herunder støbejerns- og korspostvinduer, revledøre og -luger samt hejsekvisten. Endelig gælder det den traditionelle materialeholdning.

I vandmøllens indre knytter de bærende fredningsværdier sig til alt inventar til mølledrift og forarbejdning, herunder motoren i maskinrummet, hjul, aksler, kværne, valser, sorteringsmaskiner, siloer og blandekasser. Hertil kommer den traditionelle materialeholdning, herunder støbte gulve, teglstensgulve, brædegulve med lemme, pudsede vægge, bræddeloft, synligt bjælkelag, trapper, døre og bærende konstruktioner i træ.

I stuehusets ydre knytter de bærende fredningsværdier sig til den afsluttede form, til bindingsværket med alle detaljer samt til det ubrudte, stråttækkede tag med skorstenspiber. Hertil kommer alle ældre og traditionelle døre og vinduer med alle detaljer. Endelig gælder det den traditionelle materialeholdning.

I stuehusets indre knytter de bærende fredningsværdier sig til de bevarede dele af den traditionelle grundplan samt til funktionsopdelingen. Hertil kommer overflader som brædegulve, pigstengulve, pudsede vægge og lofter, de ældre døre med alle detaljer og det store ildsted. Endelig gælder det den traditionelle materialeholdning.



Støbejernsvindue i vandmøllen.

— ANBEFALINGER

Ingen angivet